

Unitat 4. L'art romà.

1. Introducció: el context històric.
2. L'arquitectura romana.
 - 2.1. Característiques generals.
 - 2.2. Els ordres arquitectònics.
 - 2.3. El temple romà.
 - 2.4. La casa romana.
 - 2.5. La ciutat romana.
 - 2.6. Les construccions destinades a la reunió.
 - 2.7. Els edificis amb finalitat recreativa.
 - 2.8. Els monuments commemoratius.
 - 2.9. Els monuments funeraris.
 - 2.10. Les obres públiques d'enginyeria.
3. L'escultura romana.
 - 3.1. Característiques generals.
 - 3.2. El retrat.
 - 3.3. El relleu.

1. Introducció: el context històric.

La paraula *clàssic* fa referència a un autor o una obra que ha representat un moment culminant dins un art i es té com a model digne d'imitació, i s'identifica amb allò que no passa de moda. Quan parlem d'art clàssic ens referim a l'art de les civilitzacions grega i romana, ja que va ser durant aquestes etapes quan es van crear un models artístics, especialment en arquitectura i en escultura, que s'han mantingut i s'han anat recuperant diverses vegades al llarg de la història de l'art. Així, per exemple, en el Renaixement (segles XV i XVI) i en el Neoclassicisme (segle XVIII) es van recuperar els ideals clàssics i els artistes d'aquestes èpoques es van inspirar en l'art grec i romà. De fet, encara avui en dia s'utilitzen elements clàssics, com podem comprovar en molts edificis institucionals, com ajuntaments, parlaments, etc.

L'art clàssic romà es caracteritza en primer lloc pel seu eclecticisme, és a dir, per mesclar elements i influències artístiques de diversa procedència. Això es va produir a causa de l'expansió territorial que va permetre el contacte cultural entre els romans i molts de pobles diferents. L'art romà està especialment influït per l'art etrusc i l'art grec, dels quals van prendre alguns elements artístics, adaptant-los a les seves necessitats.

La civilització romana es pot dividir en tres grans períodes històrics:

- a) La monarquia etrusca (753-509 a.C.). Roma va ser fundada pels llatins, un poble de pastors que vivien al Latium, al centre d'Itàlia. Molt aviat els llatins van ser dominats per etruscos, un poble establert a Etrúria, una regió del centre de la península itàlica. La cultura etrusca va determinar de forma decisiva algunes de les característiques de l'art romà, especialment pel culte als morts, que els feia decorar les tombes amb frescos i escultures amb escenes alegres de la vida, a fi d'allunyar la tristesa de la mort. En aquestes pintures etrusques s'hi comencen a manifestar algunes característiques que influiran de forma determinant en la pintura romana com, per exemple, l'alt grau de realisme en els retrats. Aquest culte als morts va portar als etruscos a esculpir les efigies dels difunts en posició de repòs i somrients, a vegades reclinats sobre els sarcòfags. Els etruscos van aportar també a l'arquitectura romana l'ús de l'arc de mig punt, element creat a la cultura mesopotàmica però que els etruscos van desenvolupar amb la perfecció suficient per poder-lo transmetre tècnicament perfecte als romans. També provenen de la cultura etrusca uns altres elements, com ara l'ordre arquitectònic toscà, caracteritzat pel fust llis. La dominació etrusca va finalitzar l'any 509 a.C. quan el poble de Roma es va aixecar contra els abusos de l'últim rei etrusc, Tarquini el Superb.
- b) La República romana (509-31 a.C.). Va ser l'època de la gran expansió territorial. Els romans conqueriren la península itàlica, s'apoderaren d'Hispània i el nord d'Àfrica després de tres llargues guerres contra els cartaginesos, i també s'annexionaren la Gàl·lia i Grècia. Aquesta última conquesta va ser decisiva en la configuració de l'art romà, ja que es va produir un intens procés d'helenització: els romans adoptaren els déus grecs canviant-los els noms a la vegada que van copiar moltes obres gregues. Un gran nombre d'artistes grecs van arribar a Roma com a esclaus i d'altres hi van anar voluntàriament per satisfer la clientela romana. Així va tenir lloc una veritable colonització cultural dels vençuts sobre els vencedors.
- c) L'Imperi romà (31a.C.-476 d.C.) Després d'una sèrie de guerres civils en les quals els plebeus van lluitar per aconseguir la igualtat de drets amb els patricis, i després d'una aferrissada lluita pel poder polític, Octavi August es va fer amb el poder i es

va nomenar emperador l'any 31 a.C. El Senat de Roma va perdre el poder de prendre decisions polítiques i es va convertir en un simple òrgan assessor de l'emperador, que va passar a dirigir la política. Octavi August va ser el primer emperador i va iniciar un llarg període de pau que durà fins al segle II d.C. Aquest llarg període és conegut com a *pax romana*. En aquesta època es va posar fi a les lluites internes pel poder i les fronteres van arribar a la seva màxima amplitud. Al nord, la frontera era Britannia, on es va construir el mur d'Adrià, que separava la zona romanitzada de la zona dels bàrbars (l'actual Escòcia). La frontera nord continuava a la zona continental pel riu Rin i Danubi, que separaven als romans de les bel·licoses tribus germàniques. La frontera oest era l'oceà Atlàntic; la frontera sud es trobava al desert del Sàhara i la frontera est era la zona de Palestina. Però aquest immens imperi va començar a trontollar en el segle III, quan es van reproduir les guerres internes i van augmentar les incursions germàniques dins les fronteres romanes. En el segle IV es van fer intents de recompondre el poder de Roma, però a la mort de l'emperador Teodosi l'any 395, l'imperi es divideix entre els seus dos fills. Arcadi es queda amb l'Imperi romà d'occident amb capital a Ravenna i Honori es queda amb l'Imperi romà d'orient (Imperi bizantí), amb capital a Constantinoble (també anomenada Bizanci). En el segle V l'avanç dels huns dirigits per Atil·la des de l'interior d'Àsia, empeny a les tribus germàniques a cercar refugi a l'interior de l'imperi romà. Els germànics van travessar les fronteres romanes, primer mitjançant pactes amb els romans. Però amb el temps es van establir per la força i van acabar apoderant-se de Roma: l'any 476, Odoacre, rei del Hèruls, deposa a Ròmul August, l'últim emperador de l'Imperi romà d'occident.

2. L'arquitectura romana.

2.1. Característiques generals.

L'art romà és caracteritzat en primer lloc pel seu caràcter pràctic i funcional, la qual cosa explica el major desenvolupament de l'arquitectura, molt per damunt de les altres arts. L'art romà és eclèctic, assimila aspectes d'altres pobles, especialment dels etruscos i dels grecs. Però l'art romà no es limita a copiar, sinó que també afegeix innovacions creant construccions noves. L'arquitectura romana mostra clarament aquest eclecticisme. Dels grecs van imitar els ordres arquitectònics, els temples i els teatres. Dels etruscos van adoptar l'arc de mig punt, la volta de canó, la volta d'aresta i la cúpula. Però els romans també van introduir innovacions pròpies en l'arquitectura com els ponts, els aqüeductes, els amfiteatres. Una altra característica dels romans és que per damunt de la bellesa valoraven la utilitat de les construccions i per això s'ha dit que eren més enginyers que arquitectes. Respecte als materials de construcció van utilitzar nous materials, com el morter romà, un conglomerat de petites pedres, cal i arena, que permetia la construcció de l'arc i la volta.

2.2. Els ordres arquitectònics.

L'art romà va utilitzar els tres ordres arquitectònics grecs, el dòric, el jònic i el corinti. Però a més van introduir dos ordres nous, l'ordre toscà i l'ordre compost. L'*ordre toscà* és una versió de l'ordre dòric grec en què la columna és de fust llis, sense èntasi, i amb una base circular sobre un plint quadrat. L'*ordre compost* és una barreja de l'ordre jònic i l'ordre corinti, en el qual el capitell està format per dues files de fulles d'acant a la part inferior, amb quatre volutes als extrems superior. Els romans van arribar a superposar diferents ordres arquitectònics en un mateix edifici, com és el cas, per exemple de la façana exterior del *Colosseu*.

2.3. El temple romà.

El temple romà ja no és la creació arquitectònica més important, com sí ho era a l'antiga Grècia, però es segueixen imitant els models grecs, encara que amb variacions. Hi ha que recordar que els romans a més dels déus locals i etruscos, i de la veneració divina a l'emperador, van adoptar a la seva religió els déus grecs, canviant-los el nom. A més, el temple romà segueix tenint la mateixa funció que a Grècia, guardar les figures venerades del déus. El temple romà, per influència etrusca, es situa sobre un podi i s'accedeix mitjançant una escalinata única. Es destaca així una de les façanes com a principal, al contrari que a Grècia, on es donava la mateixa importància a les quatre façanes del temple per igual. El pronaos és més profund i desapareix l'opistòdom. En l'arquitectura religiosa romana hi ha una preferència pel temple pròstil (columnes només a la part anterior) i pseudoperípters (les columnes de les façanes laterals i posteriors estan adossades al mur de la cel·la). Encara que el tipus de temple més comú és el rectangular, també n'hi ha de circulars, per influència dels tholoi grecs. Destaca especialment el *Panteó* de Roma.

2.4. La casa romana.

1) *Domus*.

Era l'habitatge urbà de les famílies benestants. Era de planta rectangular i acostumava a estar formada per tres parts: vestíbul, atri envoltat d'habitacions i a la part posterior un jardí envoltat de columnes. L'atri és un espai rectangular amb columnes de la casa romana. Disposava d'una obertura central (*compluvium*) que il·luminava, airejava i recollia l'aigua

de la pluja a l'estany central (*impluvium*). Al voltant de l'atri es distribuïen de forma simètrica les diverses dependències: *culina* (cuina), *cubicula* (dormitoris), *latrina* (bany), *tablinium* (habitació dels senyors de la casa situada a la part oposada a l'entrada), *triclinum* (menjador). Les façanes eren sòbries, sense decoració i tenien poques obertures cap a l'exterior, ja que els constructors donaven més importància a l'espai interior. Les domus solien disposar de planta baixa i primer pis.

2) *Insulae*.

Eren blocs de cases dins les ciutats. Es realitzaven al voltant d'un pati rectangular i descobert. Podien arribar a tenir una alçada de fins a sis pisos, encara que els més habituals eren els de tres o quatre pisos. La planta baixa s'acostumava a reservar per a botigues i tallers. Normalment al primer pis hi vivien les classes mitjanes i als superiors, més petits, les classes populars. Molts d'aquests blocs estaven superpoblats i els incendis no eren estranys ja que estaven fets amb materials pobres.

3) *Villae*.

Eren grans cases rurals amb una estructura similar a les domus, encara que eren més grans i donaven més importància a l'espai enjardinat. Les vil·les podien tenir dues funcions. Per un costat podien estar dedicades a l'esbarjo del ciutadans més rics. En aquests casos les vil·les estaven profusament decorades amb frescos i mosaics que mostraven la riquesa de llurs propietaris, com la *vil·la Adriana* a Tívoli o la *casa de Livia*, a Roma. Però d'altra banda, les vil·les també podien ser unitats d'explotació agrària, és a dir, la casa on residia el propietari i des de la qual dirigia l'explotació de les terres del voltant.

2.5. La ciutat romana.

L'origen de la majoria de les ciutats romanes es troba en els campaments militars que es van assentar en els territoris ocupats i, amb el temps, es van convertir en ciutats. És per això que l'estructura de les ciutats coincideix amb les del campaments romans. El plànol típic de la ciutat romana és rectangular, amb dues vies principals que es creuen perpendicularment en els centre, on es situa el *fòrum*. La via que travessa la ciutat de nord a sud s'anomena *cardus* i la via que la travessa d'est a oest, més llarga, s'anomena *decumanus*. Aquestes dues vies principals, juntament amb els altres carrers menors paral·lels, donen lloc a un conjunt de carrers en forma de quadrícula. L'amplada de la ciutat solia ser dos terços de la seva longitud. La ciutat romana estava envoltada de muralles i tenia quatre portes, una a cada costat de la muralla. La descripció feta fins aquí correspon a l'arquetip de ciutat romana que no sempre es podia construir de forma regular a causa dels obstacles físics del terreny.

2.6. Construccions destinades a la reunió.

1) El fòrum.

Era un espai obert de forma rectangular situat al centre de les ciutats romanes, on es creuaven el *cardus* i el *decumanus*. En aquesta plaça es situaven els edificis públics i religiosos més importants. Era el centre de la vida comercial, política i religiosa de la ciutat, ja que era on es celebraven els mercats, les assemblees polítiques i les ofrenes religioses. Totes les ciutats romanes en posseïen almenys un. El més important és el *Fòrum Màgnum* de Roma. A la capital de l'imperi alguns emperadors van fer aixecar els seus propis fòrums.

2) La basílica.

Era un edifici de planta rectangular generalment dividit en tres naus, la nau central més alta que les laterals i coberta amb una volta de canó. Aquest desnivell s'emprava per a il·luminar l'interior. Solia tenir un absis que era el lloc on seia el magistrat que impartia justícia. A més de la seva funció judicial, la basílica també s'utilitzava com a espai d'intercanvi comercial. La *basílica de Maxenci*, a Roma i la *basílica de Pompeia* en són bons exemples. La basílica romana va ser utilitzada com a model pels cristians quan aquests van deixar de ser perseguits i se'ls va permetre un culte públic. Aquests cristians van copiar l'estructura de la basílica romana per a construir els primers temples cristians (basíliques paleocristianes).

3) La cúria.

Era l'edifici on es reunia el senat que dirigia el govern de cada ciutat romana. Es situava a prop del fòrum i solia tenir una planta rectangular.

2.7. L'arquitectura amb finalitat recreativa.

1) El teatre.

Era un edifici que els romans van copiar dels grecs. Van mantenir les mateixes parts que la construcció original: escena, prosceni, orquestra i càvea. Però els romans van introduir una sèrie de modificacions. En primer lloc els teatres romans no construeixen la càvea sobre la vessant d'un turó, sinó sobre una infraestructura de galeries cobertes amb voltes de canó, disposades de forma que facilitin el moviment de grans multituds. L'orquestra no és circular, sinó semicircular, ja que en les representacions romanes no hi havia cors i per tant no es necessitava tant d'espai només pels músics. Moltes vegades es reservava l'orquestra per a espectadors importants. L'escena és una plataforma alta i rectangular amb una amplada similar a la de les grades. L'escena posseeix un front (*front scenae*), articulat com una façana de palau, ricament decorat, amb una alçada igual a la càvea. Servia de teló de fons a l'acció teatral a la vegada que millorava l'acústica del recinte.

2) L'amfiteatre.

Era l'edifici destinat a les lluites de gladiadors i espectacles amb animals. És de planta el·líptica dissenyat amb la forma de dos teatres units per l'escena. L'arena, també de forma el·líptica, era on tenia lloc l'espectacle i estava envoltada de grades per als espectadors. En un nivell subterrani es troba el fossat, des d'on sortien els gladiadors o les feres i que també s'utilitzava de magatzem. Algunes vegades l'arena es cobria d'aigua per tal de recrear-hi batalles navals, les anomenades naumàquies. L'accés a l'arena i a les grades, es realitza mitjançant un sofisticat entramat de galeries que permeten la circulació de les multituds. El més antic que es coneix és *l'amfiteatre de Pompeia*, del segle III a.C. Tanmateix, el més important per les dimensions que té és el de Roma, més conegut com el *Colosseu*. A l'exterior s'hi representa una superposició de tres ordres arquitectònics en cada un dels pisos: dòric, jònic i corinti.

3) El circ.

Era l'edifici de planta el·líptica destinat a les curses de cavalls o de quàdriques. Els costats majors eren rectes i acollien les grades dels espectadors. Els costats menors eren un

semicircular i lleugerament corbat l'altre. A la part interior i amb forma també el·líptica es trobava l'arena, dividia longitudinalment per la *spina*, un mur decorat amb estàtues i obeliscs. A Roma el millor exemple és el *circ Màxim*, mentre que a la península Ibèrica destaca el *circ de Mèrida*.

4) Les termes.

Eren els banys públics romans i a l'interior també hi havia sales de reunions, biblioteques, jardins, palestres i vestuaris. Els diversos habitacles estaven simètricament disposats al voltant d'un eix central amb tres sales: *frigidarium* (sala d'aigua freda), *tepidarium* (sala d'aigua temperada) i *caldarium* (sala d'aigua calenta). La planta solia ser de forma quadrada o rectangular. Les termes de *Caracal·la*, a Roma són les més ben conservades.

2.8. Monuments commemoratius.

1) L'arc de triomf.

Eren construccions erigides per tal de celebrar victòries militars o en honor d'algun emperador. Generalment es disposava a les vies d'accés a les ciutats i als fòrums. Podia constar d'una o tres arcades. Les parets són llises en els més senzills i profusament decorats amb relleus històrics en els més importants. A l'àtic, o part alta de l'arc, hi ha inscrit el nom de l'emperador, mentre que al cim s'hi solia col·locar l'estàtua o el carro triomfal de l'emperador a qui es dedicava l'arc de triomf.

2) La columna triomfal.

És un suport vertical de secció circular que té una funció commemorativa. A l'igual que l'arc de triomf és una creació genuïna de l'art romà. Està formada per un pedestal, el fust, que solia tenir la part exterior decorada amb un relleu continu en espiral, que explicava el fet commemorat, i una estàtua, a la part superior, del personatge al qual es dedicava la columna. De vegades disposava una escala interior per accedir a la part superior. La més famosa és la *columna de Trajà*, per la seva alçària, superior als 30 metres, i perquè mostra en un relleu continu i en espiral la campanya de l'emperador contra els dacis. Està rematada amb una estàtua de l'emperador Trajà.

2.9. Monument funeraris.

1) Els columbaris.

Eren cambres sepulcral·ls pròpies de l'art romà, amb nínxols a les parets per a guardar les urnes cineràries.

2) Els sarcòfags.

Fins al segle II els morts s'incineraven, però a partir de mitjans del segle I d.C., amb el triomf de l'estoïcisme, es va imposar la preferència per la inhumació (enterrament). Així es van desenvolupar els sarcòfags que són construccions aixecades del terra dins dels quals es col·locaven els cadàvers. Les classes acomodades els construïen amb proporcions monumentals i sobre la tapa de vegades s'hi representava al difunt i a les parts laterals es realitzaven relleus. Aquests relleus primer estaven realitzats de forma contínua al voltant del sarcòfag, però més endavant la superfície frontal es va dividir en espais separats per

columnes, segons una fórmula que més tard van adoptar els cristians. Els sarcòfags podien ser de ceràmica, metall o marbre.

3) Els mausoleus.

Eren tombes de proporcions monumentals. El nom deriva de Mausolo, sàtrapa de Caria dels segle IV a.C., a la memòria del qual s'aixecà una tomba gegantina. A la cultura romana al principi estaven formats per un altar de grans proporcions. Més tard, van esdevenir edificis de planta circular amb una cripta funerària. Un dels més famosos per la seva monumentalitat és el *mausoleu d'Adrià*, a Roma, el tambor circular del qual està decorat amb escenes. Al voltant del conjunt hi ha un túmul de terra envoltat d'estàtues de marbre. La part superior culminava amb una estàtua de bronze de l'emperador.

2.10. Obres públiques d'enginyeria.

1) Calçades.

Eren vies de comunicació de la civilització romana que facilitava el desplaçament d'una banda a l'altra de l'imperi, especialment per traslladar ràpidament les legions en cas de revoltes o atacs. Estaven construïdes amb diverses capes de pedres que la feien molt sòlida. A la capa inferior hi havia pedres tallades de grandària mitjana que suportaven el pes de capes superior de grava de grandària progressivament més petita. Culminava a la part més externa amb lloses de pedra de grans dimensions. A cada costat s'hi col·locaven pedres que servien de voreres. Les calçades presentaven una lleugera curvatura per facilitar el drenatge de la pluja cap a les voreres.

2) Ponts.

Eren construccions que van esdevenir el complement de les calçades quan aquestes havien de salvar algun desnivell. Eren molt sòlids, fets de pedra i amb arcs de mig punt sobre pilars gruixuts. Alguns exemples són el de *Nona*, prop de Roma i el *pont de Mèrida*.

3) Aqüeductes.

Eren construccions fetes amb fileres d'arcs de mig punts superposats i a la part superior hi havia el canal d'aigua al descobert. Servien per a transportar l'aigua cap a les ciutats salvant els desnivells.

4) Clavegueram, ports i fars.

Els romans també van destacar en la creació de grans sistemes de clavegueram a les principals ciutats romanes, que recollien les aigües residuals en un col·lector general cobert amb volta de canó. També van destacar en la creació de ports, com el d'*Empúries* i els fars, com el de la *Torre de Hèrcules* a la Corunya.

3. L'escultura romana.

3.1. Característiques generals.

Els **materials** emprats pels romans van ser principalment el marbre i el bronze, encara que també van fer servir matèries com la ceràmica, el vidre, la fusta o el vori. Per tant les **tècniques** més utilitzades van ser la talla i la fosa.

Les **composicions** escultòriques romanes van sofrir una evolució. Van passar del realisme heretat dels etruscos, al idealisme d'influència hel·lenística grega fins arribar al segle IV amb una clara tendència a l'esquematisme per la influència del cristianisme.

La **influència etrusca** en l'escultura romana deriva del fet que a la cultura d'Etrúria hi havia molt arrelat el culte als avantpassats, que van heretar els romans. Aquesta influència s'aprecia primer de tot en les "mascare maiorum", unes màscares funeràries de cera que s'aplicaven al rostre dels difunts per el seu record i culte posterior. Aquestes màscares es guardaven a casa per rendir-les culte i, fins i tot, les treien en processó.

La **influència de l'escultura grega** sobre la romana va començar amb el saqueig de Siracusa l'any 212 a.C, durant la Segona Guerra Púnica amb Cartago. Siracusa, una rica ciutat avançada de la civilització grega en l'illa de Sicília, fou saquejada i la major part de les seves magnífiques escultures hel·lenístiques foren portades a Roma, on van reemplaçar a les antigues d'estil tradicional etrusc. Els romans admiraven l'estil hel·lenístic i finalment tallers de tot el món grec, especialment d'Àsia Menor, va proveir d'estàtues al món romà. Però no serà fins després de la conquesta romana de Grècia l'any 146 a.C., quan els artistes grecs s'establiren a Roma. Molts d'ells van començar a produir el que demandaven els seus clients: còpies d'escultures gregues que eren molt populars a Roma. Per satisfer la demanda de persones amb un alt poder adquisitiu, es va encarregar la producció artística a artistes grecs, per la qual cosa es va convertir en pràctica habitual la còpia d'escultures gregues en tallers romans.

El **tema** predilecte de l'escultura romana era l'ésser humà, amb la intenció de representar no a un ésser idealitzat, sinó al ciutadà romà. Per aquest motiu, l'escultura romana té en general un marcat caràcter realista, a més d'un gran interès per la narrativa i la història.

Respecte a l'**ubicació**, les escultures romanes es situaven a llocs molt diversos. En les ciutats de l'Imperi Romà s'aixecaven gran quantitat de estàtues, en les places i edificis públics; d'aquesta manera el poble podia contemplar diàriament les representacions de divinitats, herois, emperadors i homes il·lustres. Els edificis amb decoració escultòrica són els temples i els edificis dedicats a activitats d'oci, com els teatres, les biblioteques, les termes i nimfeus. El fòrum, com a centre administratiu i comercial d'una ciutat, era el lloc més apropiat per la col·locació d'escultures. També els patricis romans gastaven grans fortunes per decorar les seves vil·les amb escultures.

Els dos **tipus** d'escultura romana més desenvolupats van ser el retrat i el relleu històric.

3.2. El retrat.

1/ Característiques.

Encara que la característica fonamental del retrat romà era el realisme, s'han de diferenciar dos corrents que van coexistir. Un era l'art popular, amb retrats més realistes, que troba les seves arrels en els retrats funeraris etruscos, que mostraven interès per retratar de forma fidel a les persones. L'altre corrent era l'art aristocràtic, amb una clara influència de l'escultura grega, adreçat a una élite, amb un caràcter més culte i oficial, i que tendia a idealitzar els trets dels retrats (per exemple mostrant a l'emperador més jove del que era en aquell moment), encara que sense arribar a la idealització total de les escultes gregues de l'etapa clàssica. Dins el retrat hel·lenitzant destaquen les imatges dels emperadors, amb un caràcter clarament propagandístic. El retrat de l'emperador es va convertir en una representació de poder, de vegades divinitzat, la qual cosa va conduir a una certa idealització, mai renyida amb la reproducció de la veritat física.

Les obres exposades actualment en els museus ens donen una visió molt parcial del que era la plàstica romana. Es conserven principalment estàtues de marbre i d'altres tipus de pedra. Tanmateix, existien també escultures de fusta, guix, terracota, bronze, or, plata i iveri. En les escultures generalment es pintaven el cabell, barba, llavi, celles, pipelles, iris dels ulls i també el vestit.

La majoria de les escultures romanes de divinitats i herois són còpies de prototips grecs. Existeixen còpies o variants d'originals de gairebé totes les èpoques de l'art grec, des de l'arcaica tardana fins a l'hel·lenisme. L'escultura era un testimoni de l'ordre polític i social

Encara que l'escultura va tenir infinitat de representacions, suports i funcions, és evident que el retrat va ser el camp més conreat. Els materials més utilitzats en el retrat romà foren el bronze i el marbre. Al començament, l'escultura roman de retrat només representava el cap i part del coll. Posteriorment, s'avança en la representació de tot el bust, incloent espatlles i pit. El tipus de retrat més habituals van ser els bustos i menys els retrats eqüestres, reservats gairebé exclusivament als emperadors i als principals caps militars. A començament de l'Imperi, es distingeix una etapa de realisme d'influència llatina, en què augmenta la grandària del bust, que ara comprèn fins a les espatlles i els pectorals. Per exemple, el *bust de Caracal·la*. No obstant, també s'esculpiren escultures de cos sencer. En aquestes estàtues el personatge podria estar dempeus o segut (és més freqüent el retrat sedent en dones que en homes).

També sembla que degué existir el retrat eqüestre de l'emperador, però només ha arribat als nostres temps una sola obra d'aquest tipus, el *Retrat eqüestre de l'emperador Marc Aureli*. Encara que la influència d'aquesta representació de poder va tenir una gran influència en l'escultura d'etapes posterior don fou molt freqüent la representació dels monarques o dels grans senyors cavalcant sobre el seu cavall.

L'escultura romana del retrat es va desenvolupar especialment durant l'Imperi, amb la recreació de la figura de l'emperador i després s'adaptà a altres tipus de personatges rics que poguessin pagar el treball dels artistes. D'aquí que sigui important conèixer els tipus de retrats que es feren als emperadors, perquè després en major o menor mesura, s'adaptaren a la resta:

- a) **Retrat togat.** Representació religiosa amb toga i mantell sobre el cap, com a pontífex màxim.

- b) **Retrat toracat.** Representació de l'emperador com a cònsol o cap militar, amb cuirassa.
- c) **Retrat apoteòsic.** Representació divinitzada de l'emperador, apareix amb la part superior del cos nu corona de llor i algun atribut d'un déu.

2/ Evolució del retrat romà.

El retrat romà evolucionà durant distintes etapes, i la seva evolució es pot rastrejar en uns quants detalls, com els ulls i la forma de representar la barba i el cabell. En el retrat romà femení, a més, queden patents les modes dels pentinats.

El retrat romà durant la República. En els retrats d'època republicana l'escultura romana té un gran realisme, amb els trets facials molt accentuats, que recorden encara a les *màscares maiorum*, amb els trets facials molt marcats. Es generalitza un tipus de bust curt i triangular, amb una clara voluntat realista de representar un individu concret, el seu caràcter polític i el seu rang social. L'exemple més ben conservat és el *Retrat de patrici portant màscares*. Apareix dempeus, mostrant el retrats dels seus avantpassats. Són tres personatges amb trets diferents. El retrat és de bust curt, mostrant només cap i coll. Els homes porten el cabell curt. L'obra *Retracte de Cató i Pòrcia*, és un retracte doble que tot i ser de l'època republicana és de bust llarg. La dona està més idealitzada, és més jove i està pentinada amb ratlla al mig, i el cabell cau sobre els costats. En conjunt, reflecteixen la idea de ser un matrimoni per l'actitud de les seves mans. Un altre exemple d'aquesta època és el *Retracte de Pompeu el Gran*. El cabell comença a prendre volum, però sense grans rínxols. El conservat probablement no és l'original, sinó la còpia d'un retracte anterior. A través del seu rostre es reflecteix el seu caràcter enèrgic.

El retrat durant l'època d'August. L'escultura romana d'aquesta època s'idealitza. Els trets acusats es dissimulen. El cabell segueix sent curt, encara que s'allarga respecte al de la República, amb rínxols ondulants que es van ajustant a la forma del cap. En els retrats femenins es mostra un pentinat amb el cabell recollit cap endarrere i una espècie de tupè (*nodus*) sobre el front. La famosa estàtua de *l'August de Prima Porta*, coneguda per còpia, sintetitza dos aspectes essencials d'aquestes imatges imperials: la influència grega és observable en la postura, que recorda al *Dorífer* de Policlet, juntament amb un evident embelliment del gest i la típica preocupació romana per caracteritzar el personatges no només físicament, sinó en els atributs de la seva indumentària, per això a la cuirassa se representen diferents símbols, entre d'altres les províncies acabades de conquerir, Germania, Hispània i Gàl·lia.

El retrat durant l'època dels Flavis. Segle I. Aquest període constitueix un moment d'esplendor en l'escultura romana. En el retrat es tendeix a un gran realisme on es recullen els trets propis del representat. El bust s'allarga fins a recollir espatlles i pectorals. El pentinat prenen més volum i els rínxols es fan més amplis, a la vegada que s'accentuen els clarobscurs. En el retrat femení, Júlia, fill de Tit, va imposar pentinats alts molt cridaners.

Escultura romana i el retrat durant els segles II i III. L'escultura romana dels segles II i III tendeix a un creixent barroquisme. El cabell s'esculpeix més llarg i separat del cap, amb rínxols molt voluminosos, per la qual s'expressa un gran dinamisme. Des dels temps de l'emperador Adrià es comencen a tallar els ulls. En l'escultura femenina, un bon exemple és *Faustina*, retrat d'una dona patricia, pentinada amb ratlla al mig en el que el cabell cau formant ones molt suaus i es recull en el clatell o sobre el cap format un monyo.

El retrat romà a partir del segle IV. En aquest període, marcat per la presència del cristianisme, els retrats es deshumanitzen. Es perd la preocupació per fer retrat que s'apropin a la naturalesa real de l'home, i es tendeix a una esquematització que en el cas del retrat imperial, allunya a l'emperador de la societat. Per tant, l'escultura es pot considerar "anticlássica". Les faccions són desproporcionades i amb un talla molt dura. Aquesta evolució s'aprecia perfectament en les abundants representacions de *Constantí*. Aquest retrat de finals de l'època romana anticipa el hieratisme de l'escultura bizantina.

3/ El llegat de l'escultura romana.

L'obra realitzada per Roma va ser molt importat. En primer lloc, perquè gràcies a les còpies romanes coneixem avui dia moltes escultures gregues, els originals de les quals s'han perdut. En segon lloc, perquè va ser font d'inspiració durant el Renaixement i durant el Neoclassicisme. Donatello va crear el seu *David* a partir d'Antinoo. L'obra *Laocoont i els seus fills* es va descobrir a Roma el 1506 i ajudà a donar forma a l'art de Miquel Àngel i els seus contemporanis. Fins i tot avui, moltes de les escultures oficials de dignataris i alts personatges pública tenen l'escultura romana com un referent.

3.3. El relleu històric.

1/ Característiques.

El relleu consisteix en esculpir formes tridimensionals poc profundes sobre superfícies planes. Els romans van mostrar predilecció pel relleu històric, que és un tipus d'escultura monumental que narra un fet històric, de vegades mostrant una sola escena i d'altres recreant de forma continuada i en ordre cronològic els diversos episodis d'un mateix fet, com per exemple, una campanya militar. El relleu romà es va veure influït pel relleu grec però existeixen importants diferències entre ambdós. El relleus grecs representaven els seus mites mentre que els romans utilitzaven el relleu per perpetuar les seves gestes. I els relleus grecs tendien cap a la idealització de les figures mentre que els romans són molt més realistes. Els relleus històrics romans es van realitzar sobre suports diferents.

2/ Suports del relleu històric romà.

En els relleus històrics sobre columnes triomfals aquests es realitzava de forma contínua i en espiral al voltant del fust de la columna, com en la *columna Trajana* que narra la campanya de l'emperador Trajà, des dels preparatius fins a la victòria final. En aquests relleus el tret més característic és que aconseguix il·lusió de profunditat amb un escàs gruix. També segueix el mateix model la *columna de Marc Aureli*, modelada a partir de la influència de l'anterior.

També es van realitzar relleus històrics sobre els frisos arquitectònics dels edificis. El millor exemple és l'*Ara Pacis Augustae*, considerada l'obra cabdal del relleu històric romà. L'ara era una petita construcció rectangular, generalment oberta pel sostre, destinada a contenir un altar i permetia fer-hi una abundant decoració a les parets. A l'*Ara Pacis Augustae* s'hi representa la processó de la família imperial que va a fer una ofrena per la pau, que l'emperador havia aconseguit, i que duraria uns dos-cents anys. Hi ha un clar paral·lelisme amb els fris de les *Panatenees del Partenó*. Destaca per la combinació de l'alt, mig i baix relleus per aconseguir perspectiva, és a dir, donar sensació de profunditat.

Un altre tipus de relleu històric és el realitzat sobre els arcs triomfals. Els relleus de *l'arc de Titus*, es narra la campanya d'aquest emperador a Jerusalem de forma clarament propagandística, amb una composició rica i dinàmica. D'altra banda, *l'arc de Constantí* reflecteix la decadència d'aquest emperador, en què la composició es fa més monòtona, els personatges simplement es juxtaposen i el modelatge és més pobres.

Finalment, també s'han trobat relleus històrics romans sobre sarcòfags, com els relleus del *sarcòfag Ludovisi*, que representen un episodi bèl·lic entre romans i dacis, amb un gran realisme, veracitat amb una composició complexa a base de línies perpendiculars i diagonals que li donen molt de dinamisme.

Tema 4. L'art clàssic: Roma. Terminologia.

ART ETRUSC.

- **Frescos de Tarquínia.** Pintures etrusques que combinen una línia molt marcada de les figures amb un magnífic sentit del color. Les tombes estan decorades amb escenes alegres de la vida a fi d'allunyar la tristesa de la mort. El seu interès pel retrat realista dels difunts influirà decisivament en la art romà.
- **Sarcòfag dels esposos.** Sepulcre d'inhumació etrusc de pedra, on hi apareixen representades les figures dels difunts, de forma realista i disposades de forma allargada. Els personatges tenen el característic somriure arcaic, derivat de la idea de representar escenes alegres a fi d'allunyar la tristesa de la mort.
- **Lloba capitolina.** Escultura etrusca de bronze que va esdevenir símbol de Roma. Representa la llegenda dels fundadors de Roma, Ròmul i Rem, criats per una lloba.
- **Quimera d'Arezzo.** Escultura etrusca de bronze que representa a l'animal fabulós de la mitologia grecoromana, mescla de lleó, de cabra i de serp, el qual llançava flames per la boca.

ART ROMÀ

- **Amfiteatre.** Edifici típicament romà de planta ovalada, destinat a lluites de gladiadors, naumàquies i espectacles amb feres. Consta de dos espais principals: l'arena, espai central de forma el·líptica i la càvea o graderia.
- **Aqüeducte.** Construcció romana feta amb fileres d'arcs de mig punts superposats, que servia per a transportar l'aigua cap a les ciutats salvant els desnivells.
- **Ara Pacis Augustae.** Altar construït en el segle I a.C. per commemorar la pau iniciada per l'emperador romà Octavi August.
- **Arc de triomf.** Monument commemoratiu característic de l'art romà. Pot constar d'una o tres arcades. A l'àtic s'hi troba l'inscripció commemorativa, mentre al cim s'hi solia col·locar l'estàtua o el carro triomfal del personatge al que està dedicat. Es van tornar a utilitzar durant el neoclassicisme al segle XVIII.
- **Atri.** A la casa romana, pati central amb columnes on hi havia l'impluvi i el compluvi, i al voltant del qual es disposaven les habitacions. A la basílica paleocristiana, pati que precedeix l'entrada a l'edifici.
- **Basílica.** Edifici romà de planta rectangular de tres naus, separades per columnes, i amb un absis, que servia de borsa de comerç i de tribunal de justícia. Va ésser adoptat pels cristians com edifici de culte (basílica paleocristiana).
- **Calçada.** Via de comunicació de la civilització romana que facilitava el ràpid trasllat de les legions. Estaven construïdes amb diverses capes de pedres cada vegada més fines i a la part superior lloses de pedra. Presentaven una lleugera curvatura per facilitar el drenatge de la pluja.

- **Caldarium.** Sala de bany d'aigua calenta de les termes romanes.
- **Cardus.** Carrer principal que travessa la ciutat romana o el campament romà de nord a sud.
- **Circ.** Edifici romà, destinat a les curses de quadrigues o de cavalls, de forma el·líptica amb els costats grans rectes i els menors, un semicircular i l'altre lleugerament corbat. Consta de dues parts: l'arena, dividida per l'espina, i la càvea o graderia.
- **Columbari.** Cambra sepulcral típica de l'art romà, amb nínxols a les parets per a guardar les urnes amb les cendres dels difunts.
- **Columna triomfal.** Suport vertical de secció circular que té una funció commemorativa. Pròpia de l'art romà, estava formada per una base, el fust que solia estar decorat amb un relleu continu que explicava el fet commemorat i una estàtua a la part superior del personatge al qual es dedicava la columna.
- **Compluvi.** Obertura quadrada que es trobava sobre l'atri de la casa romana que servia per il·luminar, airejar i recollir l'aigua de la pluja en el *impluvi*.
- **Cúria.** Edifici romà de planta normalment rectangular on es reunia el senat que dirigia la ciutat. Solia estar ubicat a prop del fòrum.
- **Decumanus.** Carrer principal que travessa la ciutat romana o el campament romà d'est a oest.
- **Domus.** Casa familiar romana que es trobava dins la ciutat. Solia tenir planta rectangular i estava organitzada al voltant d'un atri rectangular o quadrat, amb una obertura central que il·luminava, airejava i recollia l'aigua de la pluja a l'estany central. Al voltant de l'atri es distribuïen les diverses dependències: *culina*, *cubicula*, *latrina*, *tablinum*, *triclinum*...A la part de darrera hi solia haver un jardí.
- **Fornícula (o nínxol).** Forat a la paret per col·locar-hi una estàtua. Sovint és coronada per una petita volta de quart d'esfera.
- **Fòrum.** Plaça principal de la ciutat romana on es celebraven el mercat, les reunions i on es trobaven els principals edificis públics, com les basíliques, els temples i la cúria.
- **Frigidarium.** Sala de bany d'aigua freda de les termes romanes.
- **Fronts scenae.** Mur situat a la part posterior de l'escena del teatre romà amb igual alçada que la càvea, i que imita la façana d'un palau. Servia de teló del fons a l'acció teatral a la vegada que millorava l'acústica del recinte.
- **Impluvi.** Estany central de l'atri de la casa romana que recollia l'aigua de la pluja que entrava pel *compluvi*.
- **Insulae.** Casa plurifamiliar romana que es trobava a les ciutats. Podia arribar a tenir fins a sis pisos i les habitacions es solien distribuir al voltant d'un pati obert. Estaven fetes amb materials pobres, com per ex. la fusta, per la qual cosa sovint hi havia incendis.

- **Mausoleu.** Tomba monumental. El nom deriva de Mausolo, sàtrapa de Caria dels segle IV a.C., a la memòria del qual s'aixecà una tomba gegantina. Es un tipus de construccions que s'han realitzat a diverses civilitzacions com, per exemple, la romana.
- **Morter.** Mescla de calç, sorra i aigua que els romans utilitzaven com a aglutinant per a la construcció de murs i voltes.
- **Ordre compost.** Ordre arquitectònic romà que és una barreja de l'ordre jònic i l'ordre corinti grecs. El capitell està format per dues files de fulles d'acant amb volutes.
- **Ordre toscà.** Ordre arquitectònic romà similar a l'ordre dòric grec, però en el qual la columna té el fust llis, sense èntasi, amb el collarí separat de l'equí, deixant-hi un espai que forma el fris del capitell i a més té una base circular sobre un plint quadrat.
- **Palestra.** Al món clàssic, espai destinat a exercicis gimnàstics, com la lluita. D'origen grec, formava part del gimnàs. A la darreria del segle IV a.C. adoptà la forma de pati quadrangular. A Roma era un espai annex a les termes.
- **Panteó.** Temple dedicat a tot els déus.
- **Plint.** Pedestal de forma quadrangular sobre el qual reposa una columna.
- **Podi.** Basament sobre el qual s'edifica el temple romà. Basament de l'espina del circ romà.
- **Relleu històric.** Escultura monumental esculpida de forma continuada sobre un fris o en espiral, al voltant del fust d'una columna, i que narra en ordre cronològic els diversos episodis d'un fet històric com, per exemple, una campanya militar.
- **Spina.** Mur baix sobre que dividia longitudinalment l'arena del circ romà, on tenien lloc les curses de quadrigues o de cavalls. Solia estar decorada amb obeliscos i estàtues. Als extrems hi havia les arribades, on es contaven les voltes dels carros i genets.
- **Tepidarium.** Sala de bany d'aigua temperada de les termes romanes.
- **Termes.** Eren els banys públics romans que comptaven també amb piscina oberta, biblioteques, vestuaris, palestres, sala de massatges i jardins. Aquestes dependències estaven simètricament disposades al voltant de tres sales de bany: *frigidarium* (sala d'aigua freda), *tepidarium* (sala d'aigua temperada) i *caldarium* (sala d'aigua calenta).
- **Villae.** Casa familiar romana que es trobava al camp. Podia servir com a unitat d'explotació agrària o com a casa d'esbarjo pels ciutadans més rics.

